

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба кори диссертатсионии Ҷӯраев Хайём Акрамович дар мавзуи «Таҳлили сохторӣ-маъноии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» ба дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ, аз рӯи ихтисоси 10.02.20 – забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ

Рушди ҳар як соҳаи илм ба масъалаи истилоҳот вобаста аст, зеро истилоҳот як воситаи ғунд, ҳифз ва аз насл ба насл интиқол додани иттилооти илмӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихи рушди ҳар як миллат мебошад. Аз ин рӯ, омӯхтани истилоҳоти соҳаҳои алоҳидаи илм на танҳо барои муайян кардани роҳҳои пайдоиш, ташаккул ва рушди истилоҳоти ин соҳа, балки барои ба вуҷуд овардани назарияи умумии истилоҳшиносӣ дар забони миллӣ мусоидат менамояд.

Забоншиносии муқоисавӣ айнаи замон дар таҳқиқи забонҳо мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Таҳқиқоти муқоисавӣ бо мақсади бозкарди ҳаматарафаи хосиятҳои дохилӣ ва хусусиятҳои амалкарди сохти забонҳо дар умум ва унсурҳои он дар алоҳидагӣ анҷом дода мешавад. Аз ин нуқтаи назар, яке аз масъалаҳои муҳими таҳқиқоти муқоисавии забонҳо муайян кардани муносибатҳои системавӣ дар сатҳи луғавӣ мебошад.

Масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавии системаи луғавӣ, аз ҷумла истилоҳоти соҳавӣ дар забоншиносии ватанӣ нав набуда, солҳои охир доираи васеи муҳаққиқонро ба худ бештар ҷалб намудааст. Ба сифати объекти таҳқиқ истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илм, ҳамчунин соҳаҳои нақлиёт, кишоварзӣ, андоз, ҳуқуқ ва монанди инҳо қарор дода шудаанд, ки дар онҳо таҳлили сохторӣ-маъноии истилоҳоти соҳавӣ дар забонҳои гуногунсохтор гузаронида шудаанд.

Воқеан, муқоисаи ҳамон як ҳодисаи лингвистӣ дар забонҳои гуногун имкон медиҳад, ки моҳияти ҳодисаи омӯхташаванда равшану возеҳтар ва амиқтар боз карда шуда, махсусиятҳои он аз нуқтаи назари забонӣ муайян карда шаванд. Ба қатори масъалаҳои махсусан муҳими забоншиносии муқоисавии муосир, ки ба таҳқиқи илмии ҳаматарафа зарурат дорад, мавқеи муҳимро истилоҳот ҳамчун зерсистемаи забони адабӣ ишғол менамояд.

Аз ин нуқтаи назар кори диссертатсионии Ҷӯраев Хайём Акрамович, ки ба таҳлили сохторӣ-маъноии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст, муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Мақсади таҳқиқоти мазкур таҳлили маҷмаавӣ, яъне, таҳлили муқоисавӣ, муқоисавӣ-таърихӣ, луғавию маъноӣ ва сохтории истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Барои комёб гардидан ба ин мақсад дар таҳқиқот **вазифаҳои зерин** гузошта шудаанд:

- омӯзиши асосҳои назариявии таҳқиқи истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забоншиносӣ;

- муайян кардани тарз ва қонуниятҳои пайдоиш, ташаккул ва рушди истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- синфбандӣ ва таҳлили сохтори истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои муқоисашаванда;

- муайян кардани хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва таҳлили луғавию маъноии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Барои таъмини иҷрои ин вазифаҳо диссертант истилоҳоти марбут ба соҳаи адабиётшиносиро бо роҳи интиҳоб аз луғатномаҳои мавҷуда дар забонҳои муқоисашаванда ҷамъоварӣ намуда, онҳоро мавриди таҳқиқу таҳлил қарор додааст.

Дар ҷараёни таҳқиқу баррасии масъалаҳои назариявӣ ва амалии истилоҳоти адабиётшиносӣ ба осори илмии забоншиносони маъруфи Россия (В.В. Виноградов, О.С. Ахманов, Н.М. Шанский, Д.Л. Шмелев), Эрон (Ризо Ашрафзода, Тақӣ Ваҳидиёни Комёр) Афғонистон (А.Ҷ. Қаҳдистанӣ), Аврупо (Ҷ. А. Кадон), Тоҷикистон (Т. Н. Зеҳнӣ, М. Н. Қосимова, М. Шукуров, А. Сатторзода, Д. Саймиддинов, Д. Хоҷаев, О. Қосимов, С. Назарзода, М. Султон, С. Хоркашев, П. Нуров, С. Ҷоматов, Ҳ. Саидов, Ш. Каримов) тақия карда шудааст.

Нукот ё худ муқаррароте, ки барои ҳимоя пешниҳод шудаанд, навгонии илмӣ ва хусусиятҳои асосии фарқкунандаи диссертатсияро инъикос мекунанд.

Барои ҳалли вазифаҳои гузошташуда асосан аз усули муқоисавӣ ва типологӣ, ҳамчунин усули омории таҳқиқот дар забоншиносӣ истифода карда шудааст..

Диссертатсия аз муқаддима, се боб, 9 фасл, хулоса, феҳристи адабиёти истифодашуда ва замима иборат аст.

Дар **Муқаддимаи диссертатсия** роҷеъ ба муҳимияти мавзӯи таҳқиқ, зарурати интиҳоби мавзӯъ, дараҷаи омӯзиши мавзӯъ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ, усулҳои таҳқиқот, асосҳои методологии таҳқиқот, навгонии назариявии таҳқиқот, аҳамияти илмӣ ва амалии таҳқиқот маълумот дода шудааст.

Боби 1-уми диссертатсия **“Асосҳои назариявии таҳқиқи истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забоншиносӣ”** аз 4 фасл иборат буда, дар он мафҳумҳои “истилоҳ”, “истилоҳшиносӣ”, “истилоҳоти адабиётшиносӣ” ва монанди ин мавриди баррасӣ қарор гирифта, фикру андешаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар атрофи ин мафҳумҳо таҳлил карда шудаанд.

Диссертант дуруст хулосагирӣ намудааст, ки айни ҳол дар соҳаҳои гуногуни дониши инсон фаҳмиши ягонаи маънии калимаи «истилоҳ» вучуд надорад. Дар ҳар як соҳаи дониш истилоҳ ба мафҳумҳои вежаи онҳо алоқаманд буда, маънии гуногун дорад. Чунончи, дар мантиқ истилоҳ ҳар гуна калимаест, ки фақат як мафҳумро ифода мекунад. Дар фалсафа истилоҳ номи махсуси илмиест, ки вобаста ба масъалаи муойинашаванда ягон мафҳуми фалсафӣ ва тобишҳои онро ифода

мекунад. Барои забоншинос истилоҳ умуман номи мафҳум аст. Дар илмҳои дақиқ ва табиатшиносӣ истилоҳ мақоми махсус дошта, барои ифода қардани мафҳумҳои ҳосе ба қор меравад, ки онҳо мазмуни муайян ва дақиқи илмиро соҳибанд.

Истилоҳ калима ва ё ибораи махсус аст. Вале на ҳар калимаи махсусро ба сифати истилоҳ пазируфтанд ҷоиз аст. Диссертант калима, мафҳум ва истилоҳро аз нигоҳи забоншиносон ва истилоҳшиносони рус (Д.С. Лотте, В.В. Виноградов, Н.Ф. Яковлев, Г.О. Винокур, Н.П. Кузкин, А.А. Реформатский ва дигарон), англис (Э. Жилбер, Т. Сейвори, Ж. Вандриес, Л. Смит, А. Ширмер Ҳ.Эггербеҗт, Л. Гурмунд ва дигарон), ҳамҷунин тоҷик (Д. Саймиддинов, Д. Ҳоҷаев, М.Ҳ. Султон, С. Назарзода, Н. Шаропов, С. Ҷоматов ва дигарон) муқоиса намуда, ҳулосагирӣ мекунад, ки истилоҳ калима ва ё ибора дар вазифаи махсус буда, дар ҳавзаи ҳар як илми муайян номи мафҳуми мушаххасро ифода мекунад ва як ҷузъи системаи истилоҳоти ин ё он соҳаи алоҳидаи илм ба шумор меравад.

Дар ин замина истилоҳотро маҷмуи истилоҳҳои як соҳаи таҳассусӣ ва истилоҳшиносиро илм дар бораи пайдоиш, инкишоф ва таркиби истилоҳоти як соҳаи таҳассусии инсон маънидод менамояд. Аз ҷумла, истилоҳоти адабиётшиносӣ маҷмуи истилоҳҳои соҳаи адабиётшиносӣ мебошад, ки онҳо номи мафҳумҳои марбут ба адабиётшиносиро ифода менамоянд.

Дар ин маврид ҳамҷунин истилоҳҳои «адабиёт» ва «адабиётшиносӣ» ва таърихи пайдоиши онҳо бо истифода аз сарчашмаҳои мавҷудаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, зикр мегардад, ки адабиёт ба маънии классикии худ ин санъати суҳанварӣ аст. Тоҷикон аз қадим маҳорати хуби пеш бурдани музокирот ва санъати суҳанварии ба худ хоси адабиёро доштанд, ки ин на ба ҳама халқиятҳо хос аст. Адабиёт ба маънии васеъ ва имрӯзӣ худ - маҷмуи осори бадеӣ, осори манзуму мансур, осори илмӣ ва адабӣ мебошад, ки аз рӯи сабку услуби баён аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Адабиётшиносӣ илмест, ки моҳият ва махсусият, пайдоиш, вазифаҳои ҷамъиятӣ ва қонуниятҳои раванди адабиётро меомӯзад.

Дар боби мазкур ҳамҷунин сарчашмаҳои ташаккули истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст. Зикр гардидааст, ки дар ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти адабиётшиносӣ нақши асарҳову вожаномаҳо ва фарҳангҳои мутафаккирони гузаштаву имрӯзаи тоҷик бағоят бузург аст.

Дар таҳқиқот истилоҳҳои адабиётшиносӣ дар фарҳангҳои «Такмили бадеӣ форсии тоҷикӣ» (дар заминаи навиштаи пешиниён ва имрӯзиён)-и А.Сатторзода, «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ»-и Р. Ҳодизода, М.Шукуров ва Т. Абдучабборов, «Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ»-и Х.Мирзозода ва «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ»-и Т. Атахонов мавриди омӯзиш, таҳлил ва шарҳу тавзеҳ қарор гирифтаанд. Диссертант зимни таҳлили «Такмили

бадеъи форсии тоҷикӣ» (дар заминаи навиштаи пешиниён ва имрӯзиён)»-и А.Сатторзода ба истилоҳҳои марбут ба илми бадеъ ё худ илми санъат, аз ҷумла, **санъати лафзӣ** (*тарсеъ, таҷнис, шитиқоқ, мусаҳҳаф, тасдир*), **санъати маънавӣ** (*ташбеҳ, таҷассум, истиора, маҷоз, киноя, муболиғат, иҳом, табодур, мутазод, талмеҳ*), **ҳамчунин истилоҳоти шеърӣ** (*қасида, ташбиб ва насиб, байтулқасида, маҳдуд, дуои таъбид, газал, қитъа, рубоӣ, фард, байт, маснавӣ, тарҷеъ, мувассат, мустазод, тазмин*) **ва айбҳои шеърӣ** (*илмом, салх, интиҳол, нақл, масх, мусолита, мутанофир, тахлеъ, удул*) аҳамияти махсус дода, зикр менамояд, ки аксари истилоҳоти соҳаи адабиётро истилоҳоти арабиасос ташкил медиҳанд, зеро дар гузашта ашъори шуарои форсу тоҷик бо истилоҳоти забони арабӣ эҷод мешуданд ва ҳоло ҳам он истилоҳҳо дар ҳамон шакли маънӣ боқӣ мондаанд.

Ҷолиби диққат он аст, ки истилоҳоти фарҳангҳои зикршуда бо усули омӯри таҳлил гардида, таносуби истилоҳҳои тоҷикӣ, арабӣ, лотинӣ, юнонӣ ва дигар забонҳо барои аёнӣ дар шакли ҷадвал нишон дода шудаанд.

Бо ҳамин усул якҷанд фарҳангҳои марбут ба адабиётшиносии англисӣ низ дар диссертатсия таҳлилу таҳқиқ карда шуда, хулосагирӣ шудааст, ки теъдоди истилоҳоти юнонӣ дар фарҳангҳо дар қиёс бо вожаҳои аслии забони англисӣ зиёдтар аст ва ин гувоҳи он аст, ки таъсири нигоштаҳои файласуфону мутафаккирони Юнон, дар мисоли Афлотону Арасту ва Гераклу Сукрот ба адабиёти англис назаррас будааст.

Дар боби дуҷуми диссертатсия “**Таснифот ва таҳлили сохтори истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**”, ки аз 3 фасл ва 9 зерфасл иборат аст, истилоҳоти адабиётшиносӣ ба синфҳо ҷудо карда шуда, таҳлили сохтори онҳо дар ҳарду забон гузаронида шудааст.

Диссертант истилоҳоти адабиётшиносӣ дар ҳар ду забон ба гурӯҳҳои зерин тасниф карда, намунаҳои истилоҳоти онҳоро шарҳу тавзеҳ додааст: **образи бадеӣ** (*конфликт - conflict (низому адабӣ), коллизияи асаи бадеӣ - composition of literary, персонаж - personage, персонажии драматӣ - personage of drama, мазҳакавӣ - comedy, фоҷиавӣ - tragedy, характер - character, қаҳрамон - hero*), **композиция ва сюжети асаи бадеӣ** (*дебоча - preface, эпilog - epilogue, охирсухан, оғози воқеа - exposition, гиреҳбандии воқеа - string, инкишофи воқеа - development of activity, авҷи воқеа, гиреҳкушоии воқеа - epilog*), **адабиёти бадеӣ** (*архаизм - archaism, неологизм - neologism, диалектизм - dialectism, варваризм - varvarism, вулгаризм - vulgarism, жаргон - slang (jargon)*), **воситаҳои тасвири бадеӣ** (*тавсиф - description, ташбеҳ - assimilate, маҷоз - metaphor, истиора - metaphor, таиҳис - diagnostic, муболиға - hyperboloid, лутф - grace, ҳачв - satire*), **санъатҳои бадеӣ ва шеърӣ насрӣ** (*мувашишах - acrostic (акростих), муаммо - puzzle, насри ордӣ - ordinary poetry (муқаррабӣ), насри мураҷҷаз - poetry (раҷазнок, оҳангнок), насри*

мусаҷҷаъ *poetry rhyme* (ҳамвазну қофиядор), шеър (вазн - *rhyme*, қофия - *rhyme*, радиф - *rhyme*, «шеъри сафед - *white verse*», мисраъ - *hemistich* (*string*), байт - *stave*, масмун, қасида - *qassida*, газал - *ghazel*), **вазн ва сохти шеър** (шеъри ҳичоӣ - *syllabic verse*, вазни ҳичо - *syllabic rhyme*, вазни арӯз - *rhyme*, шеъри арӯзӣ, рукн - *foot* (*ream*), аркон-асрон, рукни арӯз, аркони арӯз, рукнҳои солим, **чинс, намуд, жанр ва шакли асари бадеӣ**, аз чумла **эпос** (*латифа* - *anecdote*, масал - *proverb*, афсона - *afsana*, қисса - *tale*, лирика (*ашӯла* - *sing*, суруд - *song*, фардиёт - *individual*, муствазод - *antonym*, газал - *ghazel*, қитъа, рубоӣ - *ruboi*, маснавӣ - *mathnavi*) **равия ва чараёнҳои адабӣ** (*кубизм* - *cubism*, формализм - *formalism*, натурализм - *naturalism*, футуризм - *futurism*).

Дар таҳқиқот истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба истилоҳҳои содда, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо карда шуда, роҳи усулҳои сохтани онҳо мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор гирифтааст.

Қисми зиёди истилоҳоти адабиётшиносии забони тоҷикиро истилоҳоти содда ташкил медиҳанд, ки дар сохтани онҳо истилоҳот пешванд ва пасванд иштирок намекунанд, чунончи: *баёз*, *байт* - *verse*, *банд* - *line*, *вазн* - *rhyme*, *девон* - *collection book*, *драма* - *drama*, *жанр* - *genre*, *истиора* - *metapho*, *киноя* - *metaphor*, *комедия* - *comedy*, *латифа* - *anecdote*, *лирика* - *lyric*, *марсия* - *elegy*, *мадҳия* - *ode* ва ғайра.

Калимасозӣ асоситарин воситаи бойшавии таркиби луғавии забон, бо воҳидҳои нави луғавӣ пурра гардидани луғати он мебошад. Диссертант дар асоси таҳлили намудҳои калимасозӣ роҳҳои асосии сохтани истилоҳоти адабиётшиносиро бо роҳи калимасозӣ дар забонҳои муқоисашаванда аз инҳо иборат медонад:

1) **усули сарфӣ, яъне морфологӣ**: а) сохтани истилоҳ бо пешванд; масалан, пешванди - **но** (*тавсифи нопурра* - *incompletely image*), пешванди - **trans** (*translation* - *таҷума*, *transformed* - *табдилдиҳӣ*, *transmitted* - *гузаранда*), пешванди - **under**. (*undermined* - *ҷудошавӣ*, *underaction* - *воқеа* (*эпизод*)). Дар ин маврид, диссертант хулосагирӣ кардааст, ки дар сохтани истилоҳоти марбут ба соҳаи адабиётшиносӣ дар ҳар ду забон ҳам пешвандҳо он қадар фаъол нестанд; б) сохтани истилоҳ бо пасванд; пасванди - **а** (*назира*, *нақиза*, *нома* - *letter*, *саҳна* - *scene*), *пурра* - *complete*, *пӯшида* - *covered*, *манзума*), пасванди - **он** (*девон*), пасванди - **нок** (*истиораи вусъатнок* - *latitude metaphor*), пасванди - **ӣ** (*исмии сабки хуросонӣ*, *сабки ироқӣ*, *адабӣ* - *literary*, *ҳаҷвӣ* - *satire*, *лафзӣ* - *accentual*, *назмӣ* - *poetical*), пасванди - **гоҳ** (*гузаргоҳ* - *passage*), пасванди - **она** (*тарона* - *song*), пасванди - **tion** (*adaptation* - *табдил* (*асари адабӣ* ё *музикӣ*), *affectation* - *дилбастагӣ*, *annotation* - *тақриз*, *variation* - *тағйирдиҳӣ*, *dissertation* - *рисола*), пасванди - **er** (*character* - *хусусият*, *letter* - *нома*, *lexicographer* - *луғатнигорӣ*, *order* - *тартиб*, *speaker* - *номтӯ*, *гӯянда*, *writer* - *нависанда*), пасванди - **or** (*author* - *муаллиф*, *local color* - *рангорангии образ*, *metaphor* - *маҷоз*), пасванди - **ing** (*writing* - *хат*, *interesting* - *ҳавасангез*, *аҷиб*, *borrowing* - *иқтибосшавӣ*, *printing* - *табъу*

нашр), пасванди – у (*allegory* - киноя, *poetry* - шеъроят, *dictionary* - фарҳанг, *discovery* – кашфиёт), пасванди – less (*hopeless* – ноумед, *harmless* - безарар, *lifeless* – бечон) ва ғайра.

2) бо усули нахвию сарфӣ, яъне синтаксисию морфологӣ сохтани истилоҳҳои мураккаб: 1) бо қолабе, ки аз ду исм сохта шуда, чузъи якум тобеи чузъи дуюм аст: *таркиббанд*, *тарҷеъбанд*, *шахрошӯб*, *шоҳбайт*, *рӯзнома*, *сарлавҳа*, *сарафсона*, *сарчаима*, *сафарнома*, *соқинома* ва ғайра; 2) исм + асоси замони гузаштаи феъл: *ёддошт*; 3) исм + асоси замони ҳозираи феъл: *адабиётшинос*, *қиссахон*, *лабрас* ва ғайра; 4) шумора+исм: *монодрама*, *дуқофия*, *чорхона* ва ғайра; 5) шумора+исм+зарф: *дудармиён*; 6) шумора+исм+исм: *духӯрамаъно*; 7) истилоҳҳои мураккаби дучузъа бо пасвандҳои - ӣ-, - ак, - он, - онӣ: *адабиётшиносӣ*, *байтбарак*, *навоварӣ*, *номанигорӣ*, *устухонбандӣ*, *бастакорӣ*, *дубайтӣ*, *сабкишиносӣ*.

Диссертант усули сарфию нахвӣ, яъне морфологию синтаксисӣ – аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ мубаддал шудани калима; усули луғавию нахвӣ – ба истилоҳи мураккаб табдил шудани иборати изофӣ ва усули ихтисорасозиро дар истилоҳсозии соҳаи адабиётшиносӣ дар забони тоҷикӣ каммаҳсул арзёбӣ менамояд.

Яке аз маъмултарин ва сермаҳсултарин қолабҳои истилоҳсозӣ, ки дар сохтани истилоҳи адабиётшиносӣ нақши назаррас дорад, ин бо роҳи ибора сохтани истилоҳ ба шумор меравад. Диссертант чунин қолаби истилоҳсозиро ба ду гурӯҳ - **ибораистилоҳоти изофӣ** (*адабиёти бадеӣ*, *образи бадеӣ*, *руҷӯи лирикӣ*, *забони адабиёти бадеӣ*, *тарзҳои баён*, *воситаҳои тасвири бадеӣ*, *шеъри арӯз*, *шеъри ҳичоӣ*; *вазни ҳичо*, *вазни арӯз*, *илми балогат*, *илми маонӣ*) ва **ибораистилоҳоти пешояндӣ** (*проблемаи тип дар адабиёти бадеӣ* – *the problem of type in fiction literature*, *композиция дар достон* – *composition in collection's book*, *қисса дар қисса* – *story in story*, *забон дар эҷодиёти бадеӣ* - *language in fiction work*) ҷудо намудааст.

Истилоҳоти адабиётшиносиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи сохти морфологӣ муқоиса намуда, диссертант натиҷагирӣ мекунад, ки дар ҳар ду забон истилоҳоти адабиётшиносиро **калимаҳои сохта** (*гузаргоҳ*, *намоишгоҳ*, *машваратгоҳ*, *бандак*, *нависанда*; *passage*, *exhibition*, *consultation-room*, *ending*, *writer*) ва **калимаҳои мураккаб** (*play+wrighter* – *драма+муҳаррир*, *ethno+graphy*-*мардум+шиносӣ*, *fore+word+new+графтор*, *lexico+graphy*-*луғат+нигорӣ*) ташкил медиҳанд.

Дар охир барои аён шудани фарқи монандии истилоҳоти соддаю мураккаб ва таркибии адабиётшиносӣ, намунаҳои зиёди онҳо бо ҷаҳор забон (тоҷикӣ, англисӣ, фаронсавӣ ва англисӣ) дар шакли ҷадвал ҷамъоварӣ карда шудааст.

Дар боби сеюми рисола “**Таҳлили луғавӣ-маъноии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**”, ки аз 7 ҷаҳл иборат аст, истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи луғавию маъноӣ, яъне лексикӣ-семантикӣ таҳлил шуда, ҳамчунин аломатҳои сермаъноӣ, муродифӣ, тазодӣ, шарҳи луғавии бархе аз истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда, истилоҳоти

иктибосшуда ва ба кадом ҳиссаи нутқ марбут будани силсилаистилоҳот ва ё истилоҳибораҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Мавриди зикр аст, ки ҳодисаҳои сермаъноӣ (полисемия), муродифӣ (синонимия), тазодӣ (антонимия), таҷнис (омонимия) аз ҷумлаи масъалаҳои мебошанд, ки хусусиятҳои пайдошавии онҳо дар истилоҳшиносии тоҷикӣ мавриди таҳлилу таҳқиқи алоҳида қарор нагирифтаанд. Диссертант кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар мисоли истилоҳоти адабиётшиносӣ хусусиятҳои ин падидаҳои муайян намояд.

Аз ҷумла, диссертант дар асоси омӯзиши қорҳои илмии олимони рус ва ватанӣ *падидаи сермаъноӣ*, яъне полисемия ва сабабҳои пайдоиши онро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ шарҳу тавзеҳ кардааст.

Бо ин мақсад дар қорҳои диссертатсионӣ дар мисоли истилоҳҳои **истиора** ва **ихом** дар забони тоҷикӣ ва **metaphor** дар забони англисӣ, ки ба баёни санъатҳои маънавӣ марбутанд, сермаъноии истилоҳҳои адабиётшиносӣ нишон дода шудааст. Натиҷагирӣ шудааст, ки дар ҳар ду забон сермаъноӣ бештар ҳосил исм ва феъл аст, зеро дигар ҳиссаҳои нутқ маҳз ба воситаи ба исм ва феъл ҳамроҳ намудани унсурҳои калимасоз ва қоидаҳои дохилизабонии калимасозӣ сохта мешаванд.

Дар қорҳои падидаи *таҷнис (омонимия)*, яъне шакли якхела, вале маъноҳои гуногун доштани калимаҳо муфассал таҳқиқ шуда, сабабҳои ҷой доштани онҳо, намудҳои омонимҳо (луғавӣ, грамматикӣ, пурра) нишон дода шудааст, масалан, 1) истилоҳи **қалб** – вожгун, вожгуна, чаппа; **қалб** – назмест, ки аз пешу қафо шудани калимаҳо байте бо вазни дигар ҳосил мешавад; 2) истилоҳи **нидо** – ҳиссаи нутқест, ки ҳиссиёту ҳаяҷонро ифода мекунад; **нидо** – хитобҳои музтарибона, ки тазоҳури ҳаяҷони қалбӣ ва эҳсосоти амиқи рӯҳии шоир аст; 3) **латифа** – шахсе, ки нозук аст; **латифа** – ҳикояҳои хурде, ки мазмуни ҳазломез ва ҳаҷвӣ доранд» ва ғайра. Яке аз манбаҳои омонимшавии калимаҳо ин иқтибоси калима аз забонҳои дигар аст, ки сохт ва тарзи талаффузашон бо баъзе калимаҳои тоҷикӣ мувофиқ меояд.

Синонимҳо ё худ муродифот калимаҳои мебошанд, ки аз лиҳози талаффузу шакл ва таркиби овозиашон гуногун буда, аз нигоҳи маъно якрангу ҳаммаъно мебошанд. Аслан падидаи муродифот ба истилоҳ ва истилоҳсозӣ ҳосил намебошад, зеро истилоҳ дар доираи муайяни як илм асосан бояд бо як калима ва ё ибора ифода карда шавад. Вале, таҷриба нишон медиҳад, ки ин меъёр на ҳамеша риоя мегардад.

Миқдори муродифоти марбути истилоҳоти адабиётшиносӣ низ дар ҳар ду забон ҳам хеле зиёд аст: **а) забони тоҷикӣ:** мусаҳҳаф – тасҳиф; тасдир – мутобиқ – мусаддар – баргардониш – бунсарӣ – сарбунӣ, раддулматлаъ – бозоварди қофия – раддулқофия, маклуб – қалб, акс – табдилу акс – тарду акс, мавқуф – бозбаста, муфрад – ифрод, муламмаъ – ширушакар – омехтагӣ ва ғайра; **б) забони англисӣ:** adaptation – adjustment; allegory – parable; analogue – parallel; annotation – note – notation – comment; argument – parameter; comedy – humor; blank verse – white verse; character – nature; conflict – collision – confrontation – conflagration; convention – contract – agreement – covenant – treaty.

Антонимҳо калимаҳои зидмаъно ё худ муқобилмаъно мебошад. Дар илми адабиётшиносӣ истилоҳи «антоним» бо муродифоти «мутазод, тазод, мутобиқа, мутбиқ, тибок, татбиқ, муқобала, такофу, танокуз, тақобул» ба чашм мерасад. Антонимро бештар дар ҳиссаҳои нутқи сифату зарф метавон мушоҳида кард: *таҷниси лафзӣ – таҷниси маънавӣ, ширушакар – омехтагӣ, бозгашта – баргардонии, лабрас – лабнорас, ҳусни матлаъ – ҳусни ибтидо, суолу ҷавоб – нурсишу посух* ва ғайра.

Антонимҳо ба забони англисӣ: *epic – short story, ode – prose, poetry – prose, rhyme – estimate, annotation – blank, anecdote – non-fiction, archaism – convention, argument – agreement, fable – truth, tale – non-fiction, ballad – prose, creative – uncreative, comedy – tragedy* ва ғайра.

Иқтибос унсури луғавиест, ки аз низоми як забон ба низоми забони дигар дохил мешавад, Зарурати ба забоне аз забоне ворид гардидани иқтибос ҳодисаи танҳо сифр забонӣ набуда, балки ба омилҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, тижоратӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва монанди инҳо низ вобастагӣ дорад.

Калимаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ, ки як қисми зиёди таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд, дар тӯли қарнҳои зиёд ба забони тоҷикӣ ворид шуда, ба қоидаҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ мутобиқат гирифтаанд: *замима – аннекс, appendix, эҷодиёт, эҷод - creation, киноя - allegory, китоб - book, қасида - oda, қофия - rhyme, қисса - legend, мисраъ - hemistich, мундариҷа - contents, марсия - elegy, маснавӣ - mathnavi, санъат - art, фоҷиа - tragedy, ҳикоя - story, ҳикоёт - legend, хитоб – allocution, адресс, шеърӣят - poetry, шеър - verse, услуб - style, адиб – writer, адабиёт - literature, асар – work, composition* ва ғайра.

Қисмати назарраси истилоҳоти иқтибосии адабиётшиносиро дар забонҳои муқоисашаванда истилоҳот аз **забони юнонӣ** (*автобиография, автограф, антоним, драма, драматизм, ирония, комедия, лирика, мелодрама, метафора*) ва аз **забони лотинӣ** (*абстрактсионизм, автор, агитка, адаптатсия, аннотатсия, формализм, футуризм*), **ҳамчунин** аз **забони итолиёвӣ** (*аббревиатура, барокко, бурлеска, буффонада, интермедия, сонет*) ташкил медиҳанд.

Таъсири забони англисӣ ба тамоми забонҳои ҷаҳон эҳсос мешавад. Дар айни замон, забони англисӣ воситаи мубодилаи ахбор ва муоширати байни миллатҳо гардидааст. Ба сифати истилоҳоти иқтибосии адабиётшиносӣ, ки аз забони англисӣ гирифта шудаанд, метавон инҳоро номбар кард: *андеграунд, бестселлер, дайджест, детектив, комикс, мейнстрим, метапроза, модернизм, постмодернизм, сиквел, скетч, фолклор, фолклористика, фэнтези, юмор, юмореска* ва ғайра.

Ҳар як истилоҳ, сарфи назар аз он ки он дар таркиби луғавии забон сермаҳсул ва ё каммаҳсул аст, ба ин ё он он ҳиссаи нутқ марбут мебошад. Дар қори таҳқиқотии мазкур истилоҳоти адабиётшиносӣ ба ҳиссаҳои нутқи зерин ҷудо ва шарҳу тавзеҳ шудаанд: а) **истилоҳоти марбути исм** (*сабк, панд, наср, назм, мутоиба, марсия, масал, лирика, латифа, жанр, ёддошт, девон, дебоча, гуфтор, гардиш, вазн, баллада, байт, банд, балогат, баёз; verse, poem, ode, legend, line, rhyme, epic, prose, fable, genre, puzzle, story, tale, fiction, novel, roman, drama, comedy, tragedy, hero,*

personage, scene ва ғ.); б) истилоҳоти марбути сифат (*дудармиён, якдармиён, дуқофия, киноявӣ; metonymy* ва *гайра*);

Ҳар як боби рисола бо хулосаҳои мушаххаси диссертант ба анҷом расонида шуда, гувоҳӣ аз он медиҳад, ки вазифаҳои дар диссертатсия гузошташуда пурра ҳалли худро ёфтаанд. Дар хулосаи умумӣ бошад диссертант натиҷаҳои таҳқиқоти худро ҷамъбаст кардааст, ки аз аҳамияти назарраси назарӣ ва амалӣ холи нест.

Ҳамин тариқ, **навгонии илмӣ таҳқиқот** дар он зоҳир мегардад, ки дар он бори нахуст таҳқиқи ҳаматарафаи воҳидҳои луғавӣ - истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гузаронида шуда, дар ин замина маводи зиёди мансуб ба истилоҳоти адабиётшиносӣ ҷамъоварӣ ва ба муомилоти илмӣ ворид карда шудааст; ҳамчунин бори нахуст таҳлили муқоисавӣ, сохторию маъноӣ, луғавию маъноӣ ва калимасозии истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои муқоисашаванда анҷом дода шудааст.

Аҳамияти назариявӣ таҳқиқот дар таҳлили системавии сохторию маъноии истилоҳоти адабиётшиносӣ дар муқоиса бо муодилҳои англисии онҳо зоҳир мешавад. Нуқоти назариявӣ дар таҳқиқот пешниҳодшударо минбаъд дар қоркарди масъалаҳои назариявӣ истилоҳшиносии тоҷикӣ татбиқ намудан мумкин аст.

Натиҷаҳои таҳқиқотро амалан дар таҳияи истилоҳоти соҳавӣ, ҳамчунин дар лексикологияи муқоисавӣ истифода кардан мумкин аст. Маводи ҷамъовардашуда зимни таҳияи луғатҳои дузабонаи истилоҳот, ҳамчунин хондани курсҳои махсус оид ба луғатшиносӣ, луғатнигорӣ ва этнолингвистика дар факултетҳои филологӣ муфид буда метавонад.

Дар баробари дастовардҳои муҳим, диссертатсия ва фишурдаи он аз камбудиву норасоӣҳо низ холи нестанд:

1. Мувофиқи мақсад мебуд, агар номи боби 1-уми диссертатсия “Омӯзиш ва таҳқиқи асосҳои назариявӣ истилоҳу истилоҳшиносӣ ҳамчун объекти лингвистикӣ” ифода мегардид;

2. Дар таҳқиқот яке аз роҳҳои маъмули истилоҳсозӣ – истилоҳгардонӣ (терминологализатсия)-и калима, яъне ба сифати истилоҳ пазируфтани калима аз захираи луғавии забони тоҷикӣ мавриди пажӯҳиши ҷиддӣ қарор нагирифтааст;

3. Дуруст аст, ки аксари истилоҳоти соҳаи адабиётро истилоҳоти арабиасос ташкил медиҳанд, зеро дар гузашта ашъори шуарои форсу тоҷик бо истилоҳоти забони арабӣ эҷод мешуданд. Хуб мебуд агар диссертант ба сохтани ҳамтоҳои тоҷикии истилоҳоти арабиасоси адабиётшиносӣ низ кӯшиш мекард.

4. Нақши забони русӣ дар эҷоди истилоҳоти тоҷикии адабиётшиносӣ мавриди таҳқиқ ва таҳлили амиқ қарор нагирифтааст, ҳол он, ки забони русӣ дар давоми қариб як асри охир дар ташаккулу таҳаввули истилоҳоти забони тоҷикӣ, аз ҷумла истилоҳоти адабиётшиносӣ хеле назаррас аст ва тамоми он истилоҳоти юнонӣ ва латиниасоси адабиётшиносӣ маҳз тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд.

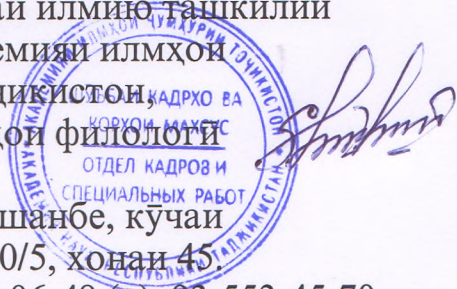
Дар маҷмуъ, камбудихои ишорашуда ба мазмуни таҳқиқоти анҷомёфта таъсири манфӣ нахоҳад расонд, зеро онҳоро зимни таълифи кори таҳқиқотӣ дар шакли монография ба осонӣ метавон баратараф кард.

Фишурдаи рисола (автореферат) бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мазмуну мундариҷаи корро пурра инъикос мекунад ва мақолаҳои таълифнамудаи муаллиф низ ба талабот ҷавобгӯ мебошанд.

Хулосаи мухтасари кори диссертатсионӣ, ки бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар охири фишурдаи рисола оварда шудаанд, тибқи талаботи ҷорӣ Комиссияи олии атестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шуда, моҳияти илмӣ кори мазкурро ба таври фишурда инъикос менамояд.

Диссертатсия ба талаботи Низомномаи намунавӣ оид ба Шӯрои диссертатсионӣ ва Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ (дотсент, профессор), ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 -уми ноябри соли 2016, таҳти №505 тасдиқ гардидаанд, пурра ҷавобгӯ буда, муаллифи он Ҷӯраев Хайём Акрамович сазовори дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология мебошад.

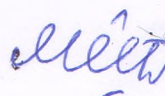
Муқарризи расмӣ,
мудири шуъбаи илмӣ ва таъкилии
Раёсати Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон,
доктори илмҳои филология

Нуров Пирмаҳмад Гулович

Суроға: ш. Душанбе, кӯчаи
Маяковский 70/5, хонаи 45.
Тел.: (992) 223-06-48 (к), 93-553-45-70,
Эл. почта: nurov6464@mail.ru

Имзои Нуров Пирмаҳмад Гуловичро
тасдиқ менамоям.
Мудири шуъбаи кадрҳо ва корҳои
махсуси Раёсати Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон

 Муродова Матлуба

06.05.2019 с.